
SZEMÉLYNEVEK A SZAKFORDÍTÁSBAN

1. Bevezetés. – A szakfordítók meg vannak győződve arról, hogy semmi dolguk a személynevekkel, így a problémát a műfordításba utalják. Ha személynévbe ütköznek, úgy járnak el, mint egy sétány építője, aki ókori útszakaszra bukkan, ezért a díszburkolat mintázatát – tetszetős kivitelezés ide vagy oda – megtöri az ezredéves utcakövekkel. A betemetett talajréteg a forrásnyelv, az új felszín a fordítás, a megőrzendő lelet pedig a személynév. A közmegegyezés szerint jobbára csak az uralkodói és egyházi nevek fordíthatók le (LADÓ 1980: 1152–5): orosz *Иван Грозный* ~ *Rettegett Iván*, spanyol *Juan Carlos* ~ *János Károly*, római *Clemens Quintus* ~ *V. Kelemen*, hiszen immár lecsillapodott a romantika névhonosítási láza, így nincs többé *Goethe János Farkas*. Ha egy fordítás idegen közszóktól hemzseg, komoly bírálatot kaphat, de ha idegen nevekkal van tele, senkiből nem vált ki rosszallást.

Mindezek alapján nehezen hihető, hogy a szakfordítóknak van teendőjük a személynevekkel; nem is kevesebb, mint a műfordítóknak, elvégre a nyelv közös munkaeszközük. A következőkben ezt igyekszem bizonyítani, többek között híres emberek nevével, hogy kiderüljön: a személynév fordítása inkább mennyiségi, semmint minőségi szempontból választja el a műfordítást a szakfordítástól.

2. A személynév alapproblémái. – Először is tekintsük át a névkutatás azon alapproblémáit, amelyek így vagy úgy érintik a szakfordítást. Ilyen kérdés az, hogy mi különbözteti meg egyértelműen a tulajdonnevet a köznévtől. A személynév többnyire úgy alakul ki, hogy valamely köznévi jelentése, funkciója megváltozik. Mivel az alapszó motiváltsága rendszerint ugyancsak megváltozik, az idült alkoholista neve lehet *Bornemissza*, és a *Sánta* családnév viselésének sem feltétele a csípőficam. Hogy egy adott hang-, illetve betűsor személynév-e, azt a névkutatóknak kell eldöntenie. A szakfordító ezzel szemben névként kezelhet bármit, ami a „Neve” rovatban áll. Sőt, nem kell állást foglalnia a névviselő létezéséről sem: hogy valós-e, mint *Rózsa Sándor*, vagy képzeletbeli, mint *Drakula*.

A névtudomány másik nagy kérdése az, hogy az egyénítésre szánt név miként utalhat több személyre is, illetve egyvalaki hogyan viselhet tetszőleges számú nevet. A szakfordítónak mindkét jelenség közömbös, bár más-más okokból. A több ezer *Kovács* és a milliónyi *Schmidt*, *Кузнецов* és *Herrero* nagyjából annyira zavarja, mint a büntetőjogászt az, hogy a *terhelt* szón osztoznia kell az elmeorvosgyásszal. A szöveggörnyezet ugyanis ritkán hagy kétséget a névviselő kiléte felől. Ha pedig egy szövegben több *Kovács* is megjelenik, a szerző mindenképpen gondoskodik az egyértelműségről, így a félreértéseket nem a szakfordítónak kell kiküszöbölnie.

A többnevűség szintén nem akadály a szakfordításnak. Tegyük fel, hogy valaki *Joszif Visszarjonovics Dzsugasvili* néven születik, *Zahar Grigorijan Melikjanc*-ként tartóztatják le, ugyanakkor sokan *Kobá*-nak szólítják, majd felveszi a *Sztálin* nevet. „Melyik az igazi név?” – kérdezi a jogász. „Azonosítható-e Orwell »Állatfarm«-jából a *Napóleon* nevű disznóval?” – kutatja az irodalmár. A szakfordító mindezt nem firtatja, hiszen az ő feladata annyi, sőt hiteles fordítás esetén kizárólag annyi, hogy a forrásnyelvi

névalakulatot minden kiegészítés és magyarázat nélkül közvetítse. Ilyenkor a legműveltebb sem közölheti zárójelben a *Kakas Márton* után: „Jókai Mór újságírói álneve”, *Pál apostol* helyett nem írhat az egykori *Saul*-t, és a „Bohémélet” Mimijéről nem árulhatja el lábjegyzetben: „Anyakönyvezett utóneve: *Lucia*.”

A szakfordító nem kételkedhet a személynév létjogosultságában sem. Hogyan is vitathatná el Daniel Keyes „Az ötödik Sally” című regényének tudathasadásos főszereplőjétől, hogy ő nemcsak *Sally Porter*, hanem *Bella*, *Derry*, *Jinx* és *Nola* is, ha a világirodalom egyéb művei szerint – pl. Don Quijote, A fizikusok, Kakukkfészek stb. – sokszor csak az örült épelméjű?

Mit kell tehát megállapítania a szakfordítónak a névről? Mindenekelőtt a terjedelmét és az alapformáját (FARKAS 2007). Az előbbi azért lényeges, mert a név figyelmetlen gépelelésből vagy hevenyészett kézírásból adódóan nemegyszer „összeragad” valamilyen közszóval; persze minél távolabbi a forrásnyelv, annál inkább észrevétlenül. Indiában nem az anya, hanem az apa nevével szokás megerősíteni a személyazonosságot, ezért egy helybeli okiratban az „alulírott nyilatkozattevő” után a *sosri XY* egyértelműen az apára vonatkozik. Egy indiai név rendszerint három elemből áll, a *sri* jelentése pedig ’úr’; a *sosri* tehát valószínűleg a *son of Sri XY ’XY úr fia’* rövidítése. A szakfordítónak a név alapformájával sem árt tisztában lennie, hiszen ha továbbragoz egy eleve ragozott nevet, azzal használhatatlanná teszi a szöveget. Egy varsói cégvezető levelében a *Dear Marku* a lengyel megszólító eset véletlen átvétele, ezért a magyar fordítás csakis *Kedves Marek!* lehet.

A helyes szakfordításhoz ismerni kell továbbá a névviselő állampolgárságát és a forrásnyelvi névviselés szabályait. Ha egy amerikai bankigazolásban *Alexander Szabo* olvasható, az utónév rögtön gyanút kelt. A szakfordító ekkor gondolkodik el az „igazi” névről. Vajon az *Alexander* újabb keletű magyar névadás-e, esetleg a szülők vegyes házassága miatt, vagy egyszerű átkeresztelés, mert a *Sándor* nem tudott belesimulni az angol nyelvbe? Ha a fordítandó anyagok között nincs se útlevel, se névváltoztatási engedély, a szakfordító kénytelen megőrizni az idegen nevet. Más példa: ha egy új-zélandi önkormányzat *Dezső* helyett *Dezso*-ként rögzíti mind az újszülött, mind az apa nevét, csak a magyar születésű apa esetében kell pótolni az ékezetet, hiszen a gyermek hivatalos neve az anyakönyvi kivonatban álló *Dezso*.

De egyáltalán mennyire szükséges tisztelni a név forrásnyelvi írásképét? Hogyan találja ki a szakfordító, hogy névváltozattal vagy elírással van-e dolga? Az *Anna* két *n*-nel írandó angolul, bolgárul, bretonul, csehül, dánul, finnül, görögül, hollandul, izlandiul, katalánul, lengyelül, magyarul, németül, norvégul, olaszul és svédül. De mi történik, ha e 16 nyelv beszélői közül bárki beéri egy *n*-nel is, akár öt másik nyelv: a horvát, portugál, a román, a spanyol és a szerb? Van-e egyáltalán köbe vésett helyesírás, vagy inkább mindenkinek jut egy belföldi és több külföldi név, például Magyarországon *Tóth Imre*, a nagyvilágban viszont *Amerigo Tot*? Felismeri-e a szakfordító a mellékjelek (tilde, hašek, cédille, tréma stb.) és egyéb írásjelek hiányát? A spanyol szakos rögtön felkapja a fejét, ha *Ordonez* olvasható a helyes *Ordóñez* helyett. De mivel az angol sok száz nyelvről közvetít a nemzetközi kommunikációban, jobb nem is belegondolni, hány ilyen hiba kerül el a figyelmét. Ám ha valami mégis furcsa, mit szabad javítani? Harry S Truman szeszélyből nem tett pontot az *S* után, Elvis Presley viszont „rosszul”, a születési anyakönyvi kivonatában szereplő *Aaron* helyett *Aron* formában írta saját középső nevét! Ki kell tehát mondani, hogy a szakfordító csak a leírtakra hagyatkozhat, ha nem akar napokat tölteni könyv- és irattárakban.

3. Ragozás, nem, családi név, utónév. – Az eddigiekből következőleg a szakfordítók méltán zárkóznak el a névfordítástól. Mégis van teendőjük a névvel, hiszen annak szervesen be kell épülnie a célnyelvi változatba. A szövegkohézió alapesetben egyszerű ismétlésként nyilvánul meg, különösen az olyan műfajokban, mint a feljelentés, a vádirat vagy az ítélet. Ezekben a név mindannyiszor teljes formájában bukkan fel, még ha négyöt tagból áll is. Az ajánlólevél, hatósági engedély, meghatalmazás stb. jóval kötetlenebb: a név első előfordulása után anaforát iktat be, vagy valamilyen alkalmi szinonimát (*ügyfél, kérelmező, nevezett* stb.). A magyarban mindez a nyelvtani nem hiánya miatt közömbös, az indoeurópai nyelvekben azonban nagyon is lényeges. Az idegen célnyelv szinte mindig döntésre kényszeríti a magyar fordítót, méghozzá a lexikai kohézió kívül a kötelező nyelvtani egyeztetés miatt is; névmásban, jelzőben és személyragban egyaránt. Ez különösen szláv célnyelvek esetében nehéz, amelyek a finnugor csoportragozással szemben a névszói szintagma minden tagját ragozzák, így a név összes elemét is.

A magyarra fordítás egészen más problémát vet fel, nevezetesen a név hangalakját. A hangrendi illeszkedés termékeny szabály, amely az őshonos és a jövevényszók ragozására egyformán hat, ideértve az idegen neveket is. Tekintettel az évszázados latin és német közvetítésre, magyarul az a megszokott, hogy a dán filozófus *Kerkegór* helyett *Kirkegárd*, a flamand festő pedig *Rűbensz* helyett *Rubensz*. Csakhogy az utóbbi húsz évben változott a helyzet! „A piszkos tizenkettő” című film 1967-es első részében az őrnagy neve németesen *Rejzman*, az 1985-ös folytatásban viszont már angolosan *Rájzman*. Ha ilyesmit kell ragozni (*Reismannal* vagy *Reismannel?*), ismét felmerül az igazi név és a származás bonyolult kérdése.

De térjünk vissza a névviselő neméhez! Ezt a hangalak sokszor elárulja, bár el is leplezheti. Csínján kell bánni az olyan megfigyelésekkel, hogy az *-a* végződés mindig nőre utal, hiszen – nem kell messzire menni – a magyarban ott van az *Attila*, a *Csaba* vagy a *Gyula*. Persze igazán nagy bizonytalanságot az idegen nevek okoznak. A szoros határidők gyakran elfeledtetik, hogy férfinév a bolgár *Rozalin* és az olasz *Andrea*, illetőleg azt, hogy *George Sand* író – nő volt. Ennél is problémásabbak a nem indoeurópai nyelvek. Aligha alapismeret, hogy a japán *Ariszu* ~ *Aliz*, a hawaii *Keoni* ~ *János*, és az arab *Botrosz* ~ *Péter*. Hasonlóképpen kevesen tudják, hogy a francia *Dominique*, a koreai *Jung*, illetve a török *Deniz* kétnemű!

Ha nem segít a hangalak, marad a szöveggörnyezet. A személyi okmányokat leszámítva nem szokás külön rovatban feltüntetni a nemet, így a személyi adatok főleg a születési időre és helyre, az állampolgárságra és a foglalkozásra korlátozódnak. Ez utóbbi elvben fogódzót nyújthat, a gyakorlatban egyre kevésbé. Mindig férfi az olvasztár és a katolikus pap, ahogy vitán felül nő a szinkronúszó és a manikűrös, de a nemi egyenjogúság jegyében bárki lehet ügyvéd és vezérigazgató, sőt börtönőr és szkanderbajnok is. Végző esetben érdemes többször átolvasni az okiratot, hátha egy szócska rámutat a nemre. Egy katalán bizonyítvány angolra fordítása során például egyetlen melléknévi igenévből tudtam meg, hogy a barcelonai iskola japán tanulója lány.

További gondot okoz, ha egy üzleti faxüzenet vagy egy magánlevél becenevet tartalmaz. Ezt „helyreállítani” nem ajánlatos, mert az vagy önállósult forma (*Kinga* < *Kunigunda*), vagy több alapnév származéka (*Juci* < *Judit*, *Júlia* és *Julianna*, akár egyszerre női és férfinév: *Gabi* < *Gabriella* és *Gábor*).

Végül nem kis fejtörést tud okozni a családi és az utónév azonosítása. A hazai közgazgatás ragaszkodik a külföldi névsorrend magyarosító felcseréléséhez – a szakfordító

lehetőleg tartózkodik ettől. Magyarázatként néhány hétköznapi példa: 1. A *Tamás Gáspár Miklós* középső elemének hovatarozása az átlagos magyarnak is kétes, nemhogy a külföldinek. 2. A *Werner* németül vezeték- és keresztnév is, a magyarban csak az előbbi. 3. Nem minden osztható egyértelműen családi és utónévre: pl. az orosz apai név (*Pjotr Ivanovics Bobcsinszkij*) vagy a kínai és koreai nemzedéknév külön kategória. 4. A névforgatás nem azonos a mértani tükrözéssel: *Felix Mendelssohn-Bartholdy* és *Rainer-Maria Rilke* kéttagú családi, illetve utóneve mindig érintetlen marad.

4. A névfordítás hátrányai. – A fordítást olyan határozottan szokás tiltani a személynevek kapcsán, mintha a köznevekre vonatkozólag korlátozás nélkül lehetne végezni. Pedig a legjobb francia- és olaszstudás birtokosa is mindig *rulettezik a kaszinóban*, és nem *kerecskézik a házikóban*, hiszen a két szónak már az átadó nyelvekben is más a jelentése.

Mi a baj tehát a névfordítással? Először is az, hogy meghamisítja az illető nevét, ráadásul sértő is lehet. Kétségtelen ellenpélda ugyan *Stan és Pan* (angol *Laurel and Hardy* ~ német *Dick und Doof* ~ olasz *Stanlio ed Ollio*), akiknek a fordítás nyilván öregbítette a hírnevét, *Liz Taylor* viszont aligha örülne a *Szabó Bözsi* névnek. Másodsor, a személyneveknek éppen úgy megvan a gyakoriságuk és konnotációjuk, mint a közneveknek. Amennyire semleges spanyol nyelvterületen a *Jesús* és a *Primitiva*, magyarul annyira kínos lenne a *Jézus* és a *Primitív*.

Harmadszor, a névfordítás komoly hibaforrás. Bár szakfordítói tévedésből talán még senki nem jutott Baradlay Jenő sorsára, nem érdemes kísérletezni. Az ilyen mesterséges, azaz helytelen névazonosítás veszélyén kívül (vö. magyar *Kálmán* ≠ német *Koloman*) előfordulhat, hogy egy forrásnyelvi alakhoz több célnyelvi alak is rendelhető. Ezt okozhatja 1. névhasadás: görög *Βάρβαρα* ~ magyar *Borbála*, de az újabb átvétel miatt *Barbara* is; 2. szinonímia: *Harry Potter* ~ *Fazekas/Gerencsér/Gölöncsér Henrik*; 3. a túlzottan gyakori alapjelentés: *Ágoston* és *Sebestyén* = 'fenséges'; 4. a becenév állandósulása: *Bence, Vera, Zsanett*. Az ismeretlen vagy kétes néveredet (*Bulcsú, Ella, Szabolcs*) minden próbálkozást megghiúsít.

Ami az uralkodói és egyházi nevek könnyű fordíthatóságát illeti, ez a közvélekedés csupán részben igaz. Hiába a makacs névismétlődés (a Vatikánban 23 *János*, Franciaországban 18 *Lajos*, Dániában 8 *Keresztély*), akadnak kivételek, amelyek szinte csak a tárgynyelvi alakjukban használatosak, így az angol *Egbert*, a belga *Baudouin* vagy a római *Gelasius*. Sőt, Európa – pontosabban a zsidó-keresztény kultúra – határain túl semmi nem fordítható le, se az inka *Tupac Yupanqui*, se a mongol *Güyük*, se a szudáni *Samory Toure*. És egyáltalán besorolható-e ebbe a körbe a japán sógun, a nigériai oba és az orosz pátriárka?

Következésképpen a személynév kényszeres lefordítása olyan túlbuzgóság, mintha egy kalauz megbüntetné a forgalomból kivont vagonéterem vendégeit, mert nincs érvényes menetjegyük. Tudományosan szólva: a szakfordítónak különbséget kell tennie a Kenneth L. Pike-féle *etikus* és *emikus* szemlélet, azaz a név mibenléte és használata között.

5. A névfordítás fogalma. – A fentiekben mindössze arról nem esett szó, hogy mi értendő a személynév fordításán. KÁLMÁN (1989: 10) szerint az, hogy egyes nyelvekben más-más alakban használatosak, és bár idézőjelbe teszi a „lefordítható” jelzöt, egyik példájával (magyar *János* ~ cseh *Ján* ~ olasz *Giovanni*) megerősíteni látszik a közkeletű tévedést. Pedig ezek olyanok, mint a nemzetközi vagy vándorszók (görög *demokrácia*,

latin *situáció*, arab *alkohol*). A magyar *situáció* nyelvészeti értelemben nem fordítása, hanem átvétele a latin *situatio* szónak.

HAJDÚ (2003: 144) három módját sorolja fel a tulajdonnevek idegen szövegbe való beillesztésének: 1. változatlan vagy csak a hangtörvények érvényesítésével való beillesztés, 2. megfelelés keresése, 3. fordítás. A fordítás fogalmát azonban nem definiálja, s nem határolja el a helyettesítéstől és a megfeleltetéstől. VERMES (2005) négy kategóriája: 1. változatlan átvétel; 2. a hagyományos megfelelővel való helyettesítés, többek között az átírás; 3. fordítás, azaz a forrásnyelvi névvel azonos vagy ahhoz nagyon hasonló összetételű név megalkotása; 4. módosítás, amely az eredetitől jelentősen eltérő nevet eredményez. BACK (2002) ugyancsak négy szintet különít el: 1. felszíni variáció (lényegében az átírás), 2. tövvariáció (*Philip ~ Fülöp*), 3. tartalmi-szemantikai megegyezés, 4. szókülönbség; bár a görög *Odüsszeusz* ~ latin *Ulysses* páros a két utóbbiba egyformán besorolható.

6. A lehetséges névfordítás. – Az eddigiekben több szempontból is, bár mindvégig elszigetelt egységként vizsgáltuk a nevet. Am ha szakfordítási viselkedését tágabb összefüggésben tekintjük, két fontos megállapítást tehetünk. Egyrészt a név olykor igenis fordítható, másrészt számos közzszo megfeleltetése egyértelműen a személynévtől függ. Az óceánkutató sem tudja az apály-dagályt csak a vízsűrűséggel és a tömegvonzással magyarázni: ehhez a Hold mozgását is meg kell figyelnie. Ha egy királyi oklevélben mindannyiszor egységként szerepel az *XY, örökös nagyokos, címzetes szőrszálhasogató*, a szakfordító sem mondhatja, hogy ebből csak az *XY* a név. Lássuk tehát, mely névtartozékok befolyásolják a fordítói döntéseket!

Elsősorban a névelőzések (*doktor, gróf, ifjabb* stb.), az állandó jelzők (*Őrült Johanna*), a megkülönböztető előnevek (*Csontváry Kosztka Tivadar*), a számnevek (*II. Rákóczi Ferenc*), valamint a névkiegészítők (*bácsi, úr, kisasszony*). Ezeknek a fordításáról könyvet lehetne írni, ezért általánosságban csak annyit állíthatunk biztosan, hogy mindegyik alapos megfontolást igényel. A spanyol *V. Károly* Európa többi részében *I. Károly*; az *Őrült* használata igen kényes; a *kisasszony* gyakoribb a franciában, mint az arabban; a *gróf* érthetetlen Kínában stb.

Ennek a csoportnak van egy szószint alatti, ezért gyakran elfeledett tagja: az aszszonynévképző, így a magyar *-né*, a cseh *-ová* stb. Ezekre szintén többféle megoldás kínálkozik, például angolul a *Mrs*, németül a *Frau*, olaszul a *Signora*, és a szakfordító élhet is velük, mert így megkönnyíti a célnyelvi kiejtést és megértést. De ezek, akárcsak a francia *née*, a magyar *született* és a német *geborene*, csak lehetőségek, nem pedig kötelező átváltások, különösen személyi okmányokban nem, ahol a nevet mindenképpen az eredeti alakjában kell feltüntetni.

A közzszo névelemek másik halmazát az antonomázia és a beszélő nevek alkotják, azaz egyfelől *Sandokan* helyett a *maláj tigris*, másfelől a *Csipkerózsika*. Ezeket mindig a műfordításhoz sorolják, pedig szakszövegekben is előfordulnak. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem alapító okiratából nem lehet kihagyni az *anyák megmentője* kifejezést, és legalább zárójeles magyarázatot illik adni, ha a gyanúsított a vallomásában *Enyveskező* néven emlegeti a társát. Sőt, bármily nehéz szuahélire lefordítani az *árvízi hajós*-t, vagy eszkimóra a *Vaskancellár*-t, valamit ezekkel is kell kezdeni. A beszélő név fogalma egyébként hasonlatos az idegen szóéhoz, azaz mindig nyelvismeret kérdése; olasztudás híján nincs *Nagylábú*, csak *Piedone*; illetve aki jártas a latin nyelvben, annak az *Orsolya* is beszél, mivel felfedezi benne a 'medvebocs' jelentést.

7. Utószó. – Az említett példák nem különleges esetek, hanem a szakfordítás mindennapos példái. Bár a megoldásukra ki lehetne dolgozni egységes módszert, nincs tudomásom ilyen kezdeményezésről. Mindenesetre tudományos feladat megvizsgálni a személynevek szakfordítási viselkedését. Ehhez feltétlenül korpuszalapú vizsgálat, azaz számítógépes támogatás szükséges. De csak támogatás, nem pedig a gondolkodó ember helyettesítése, nehogy úgy járjunk, mint Arnold Schwarzenegger kampánystábjának tagjai, akik a kormányzói honlap magyar változatán (<http://www.schwarzeneggergovernor.com/schwarzeneggerhu.htm>) a *Körömvirág Meggyóntat* és a *Nyúltelep Pohárszék* nevet kapták.

Hivatkozott irodalom

- BACK, OTTO 2002. *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von Interlingualer Allonymie und Exonymie*. Wien.
- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közsók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–88.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Debrecen.
- LADÓ JÁNOS 1980. Keresztnevek lefordítása. In: GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk., *Nyelvművelő kézikönyv* 1. Budapest. 1152–5.
- LADÓ JÁNOS 1982. *Magyar utónévkönyv*. Budapest.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Debrecen.

HORVÁTH PÉTER IVÁN

PÉTER IVÁN HORVÁTH, **Personal names in technical translation**

This paper sets out to demonstrate that despite their seemingly slight relevance to technical translation, personal names have a major influence on the end product of the translation process. Personal names are not normally translated but transliterated or slightly modified to fit the target language as much as possible. Technical translators do not need to draw a boundary between proper names and common names, identify an individual known by various names or a single name borne by several people, nor decide whether a name belongs to a real or fictitious person. By contrast, they often have to ascertain: the base form of personal names in inflectional and agglutinative languages; their pronunciation for correct declension subject to vowel harmony, if any; the order of given names and surnames for inversion as necessary; the first and last item of multi-element names; the name-bearer's nationality for correct spelling, and their sex for gender agreement, including pronouns and verbal suffixes. The paper ends with the proposal that the behaviour of personal names in technical translation should be the subject of corpus-based research.